

RASA JONĖ RUIBIENĖ

J. Zikaro namai-muziejus

Juozo Zikaro gyvenimas iki 1918 m.
artimųjų akimis

Žinome Juozą Zikarą esant gerą skulptorių, puikų mokytoją, bet kaip apie žmogų nedaug tesame girdėję, todėl norėčiau šį pranešimą paskirti ne tiek skulptoriaus kūrybinio gyvenimo nagrinėjimui, kiek pateikti nelengvą, bet retkarčiais labai laimingą žmogaus būtį, remiantis jo žmonos Anelės Zikarienės (1888–1963) prisiminimais, išsaugotais dukters, bei pačios Alytės Zikaraitės (1925–1998) pasakojimais. Tai, ko gero, viena didžiausių Zikaro namų-muziejaus vertybių: artimų, Zikarą mylėjusių žmonos ir dukters pasakojimai, taip sakant, iš pirmų lūpų. Šis pranešimas nėra nuodugnus viso skulptoriaus gyvenimo nagrinėjimas, tai dalis jo gyvenimo iki 1918 metų, kuri atskleidė po mamos patį artimiausią skulptoriui moteris – jo žmona. Tikslas: remiantis Juozo Zikaro namuose dukters išsaugota archyvine medžiaga atskleisti Zikaro gyvenimą iki tampant vienu žymiausių Lietuvos skulptorių ir mokytojų, šiek tiek atveriant jo žmonos Anelės Zikarienės vaidmenį ankstyvame Juozo Zikaro kaip dailininko ir kaip žmogaus gyvenime. Taip pat kalbant apie Juozą Zikarą priminti, kiek svarbi buvo smalsiems, mokslo ištroškusiems jaunuoliams neabejingų ir išsilavinusių žmonių tiek Lietuvoje, tiek Peterburge pagalba.

XIX amžiuje Lietuvos kaimuose gimusių žmonių gyvenimas būdavo tarsi nulemtas: jei turi žemės – ūkininkas, jei mažžemis, bežemis ar visai negavęs turto – dažniausiai iš kaimo į kaimą, pas tolimesnius ar artimesnius gimines kokio kampo beieškantis. O smalsesniųjų mokslo troškimas būdavo ypatingas, tarsi iš troškaus kambario išlėkti laukuosna, kur tyras ir skaidrus oras iš pradžių atima amą, vėliau atsargiai pradedi kvėpuoti, kad išsilaikytum ant kojų, ir tik po tam tikros patirties jau gali traukti tą grynumą pilna krūtine. Taip atsitiko ir Juozui Zikarui. Gimęs 1881 metų lapkričio 18 dieną netoli Panevėžio, Paliukų kaime, augęs mažžemių ūkininkų šeimoje, anksti pamatęs, kas yra mirtis (iš 7 vaikų liko tik jis vienas gyvas), Juozukas kapstydamasis kieme vis jausdavo, kad žemė jam yra kažkuo ypatinga. Vis motinėls

J. Zikaro gimtoji sodyba Paliukų kaime. 1955 m.
S. Budrio nuotrauka. ČDM ZN

klausdavo, ar tikrai broliukams ir sesytėms gerai žemėje, o motinė-lė nepavargdama aiškino, kad jie ne žemėje, kad aukštai danguje, pas Dievą. Bet mažajam Zikariukui dangus nebuvo toks aiškus dalykas kaip žemė.

Ir kada, susirgus jauniausiai sesutei, Juozukas rausėsi smėlėtoje kiemo žemėje, netikėtai jo judrūs piršteliai užtiko kažką lipnesnio nei drėgnas smėlis. Labiausiai jį apstulbino, kad šis žemės gniutulėlis buvo toks paklusnus: užtenka tik spustelėti, ir štai nuostabus mažytis aviniukas, visai nedaug tereikia patobulinti. Žiūrėjo Juozukas į tą velykinį avinėlį ir galvojo, kad puiki dovana negaluojančiai sesutei, kas gali būti gražiau? Nesulaukė sesutė šv. Velykų, o Juozukas vis negalėjo paleisti iš rankų to jau sudžiūvusio avinuko, jau jo ir rageliai nutrūpėjo, ir kanopėlių nebeliko, keista, kaip: avinukas lyg ir tvirtesnis tapęs, bet ir trapesnis kur kas... Motinė-lė, negalėdama žiūrėti į buvusį tokį

linksma ir gyvybingą vaiką, o dabar vis apie mirusią sesutę kalbantį, ėmė mokinti lietuviško rašto, kad sūnelio mintis nukreiptų. Kaip tik tą lapkritį Juozukui suėjo padorus amžius – aštuoneri metai, laikas vaiką mokinti. Ir tamsiais vakarais, prie verpimo ratelio, dainingu balsu motinėle mokino vienatinį vaikelį rašto iš tėvulio parneštų knygelių. Tik Juozukas buvo tėvų priprašytas su piemenėliais nekalbėti ir nepasakoti, kad jie turi tokių knygelių ir kad vaikas mokinamas rašto. Paklausus kodėl, tėvas į ūsus numykė, kad taip reikia ir viskas! Juozas Zikaras dukrai yra sakęs, kad nelabai jam tos knygelės patikusios, be paveikslėlių, be gražių raidžių, bet vėliau, jau kai įgudo skaityti, tėvai už ausų nuo knygų atitraukti negalėjo, ypač jei būdavo kokių piešinėlių, o kartais ir rimtų iliustracijų pasitaikydavo!

Dievaižin, kaip ten būtų pasibaigę, jei svečiuosna nebūtų užsukęs Zikariuko dėdė iš Pumpėnų kaimo. Paplekšnojo jau visam šešiolikos metų bernaičiui per petį, įbruko knygele, paprašė paskaityti. Juozas visai gerai paskaitė, tada dėdė pasidomėjo, kokią anas mokyklą baigęs. Paraudęs tėvas aiškino, kad arti mokyklos nėra, o ir darbų per akis: sūnus padeda ne tik žemės ūkio darbuose, bet ir staliauti, net ir dailidės darbai gerai pasiseka. Į tai dėdė atšovė, kad baisu, jog vaikas jokios mokyklos nebaigęs, juk Pumpėnuose yra pradinė, jau jis sūnėną tikrai priims gyventi, ir ne už ačiū, anas prie namų darbų padėsias. Nelabai tėvas norėjo Juozą išleisti, nes tuometinė Pumpėnų mokykla turėjusi prastą vardą tarp lietuvių, labai jau rusinimu buvo užsiėmusi. Bet reikia pripažinti, kad vaikinui patiko tie mokslai! Šešiolikmetis bernaitis sužavėjo savo bendraklasius brandumu (ką ir besakyti: aštuonių devynių metų vaikams Juozas atrodė kaip tikras dėdė), greitai ugdymusi sužavėjo mokytoją, kuris jau nuo antrų metų Zikarui patikėdavo kitų mokinių darbus taisyti, už tai pagalbininkas gaudavo duonos. Kartais, jei darbų būdavę daug, užmokestis būdavo pora saldainių, tai čia jau šventė! Labai Zikarui širdį skaudėjo, kai mokslai baigėsi, juk turėjo vėl

prie žemės darbų grįžti, o taip norėjo mokytis. Kuo daugiau, kuo giliau! Vos tėvų išprašė, kad leistų Panevėžin važiuoti, gal į mokytojų seminariją įstosias. Tėvas išleido tik su sąlyga, kad prie didžiųjų darbų parvažiuosias. Nepavyko Juozui patekti seminarijon kaip mokiniui, tai prisiprašė bent sargu dirbti ir kad kai kada galėtų pamokų paklaustyti. Kas šitaip viliojo Zikariuką eiti mokslo keliu? Jis tikrai mylėjo žemę, nebuvo tinginys, bet didesnis, platesnis matymas, pažinimas jį traukte traukė.

Po Panevėžio nuėjo daraktoriavimo kelią Berželių dvare. Ak kaip jam patiko tas dvaras, tikrai ne savo prabanga, nes tai buvo kaip dauguma nedidelių dvarelių Lietuvoje, bet ak kokie žmonės ten rinkosi! Gal ir nebūtų patekęs dvaran, jei ne to dvaro šeimininkė ponია Antanavičienė. Mat kelias į dvarą vedė pro Zikarų namelius, o Zikariukas, atradęs molio ir drožinėto medžio galią, vis prie kelio išstatydavo savo pirmuosius darbelius: avinėlius, karvytes, piemenukus, pasitaikydavo ir dailių šventųjų. Patiko dvarininkei tie darbai, įsigijo keletą, ant vieno pamatė išdrožinėtas raides Švč. Marija, o ir buvo girdėjusi, kad esąs čia prasilavinęs vaikas. Kartą pasiuntusi dvaro berną sužinoti, ar Zikaras mokąs lietuviškai rašyti ir skaityti, jei taip, teuzsukąs į dvarą.

Taip prasideda antras būsimo „Laisvės“ autoriaus brandos etapas. Berželių dvaras suteikia Zikarui galimybę bendrauti ne tik su labai Lietuvą mylinčiais, bet ir išsilavinusiais žmonėmis. Čia jis susipažino su Felicija Bortkevičiene (1873–1945), Gabriele Petkevičaitė-Bite (1861–1943), čia jis matė ne vieną ir ne du į dvarą užsukančius knygnešius. Čia Zikaras susibendravo ir su kitais dvaro daraktoriais, tarp kurių negalėjo nepastebėti šviesiaplaukės, malonaus veido ir gražaus elgesio panelės. Ir vardas toks tinkamas – Anelė, beveik kaip Angelas. Vėliau paaiškėja, kad Anelė Urbonavičiūtė ne tik meilaus veidelio, bet ir gana griežto būdo, turinti supratimą apie tai, kas dora, apie tai, kas svarbiausia gyvenime.

Jau būdamas žinomu skulptoriumi ir kurdamasis tuometinėje

Lietuvos sostinėje Kaune, dailininkas mėgdavo smalsuoliams, klausiantiems, kodėl gi skulptorius statosi ne mūrinį namą kaip Panevėžyje, o medinį, atsakyti ramiai su miela savo motulės šypsena pro nusižiūrėtus tėvulio ūsus šypsodamasis, kad tikras lietuvis geriausiai jaučiasi mediniame name, o jis statęs namą tokį, koks buvęs Berželių dvaro gyvenamasis namas, mat visą gyvenimą liksiąs tam dvarui dėkingas, nes būtent iš ten prasidėjo jo didysis kelias į kūrybinį, susivokusio lietuvių pasaulį, kur tiek patyręs skausmo ir praradimų, bet supratęs, kad visgi pasaulis – didi vieta kūrėjui¹.

Anot Zikaro dukters, greičiausiai tėtis turėjęs minty susitikimą su knygnešiu Jurgiu Bielinu (1846–1918) ir būsima pirmąja lietuvių kalbos mokytoja, jo pirmąja neužmirštama meile Anele Urbonavičiute (Urbonaite). Nors kaip ir dauguma pirmųjų meilių ši baigėsi išsiskyrimu, nes Aneliukui labai nepatiko ir pasirodė tiesiog įžeidžiantis Juozo pasiūlymas bėgti kartu Peterburge ir gyventi nesusituokus, skulptoriaus širdy ji išliko kaip švelnus, bet skatinantis tobulėti prisiminimas. Savo bičiuliui Peterburge estui Karlui Lechtui jis vis pasakodavo, kad savęs ieškojimo kelinį pastūmėjusi grafaitė, su kuria buvo labai vienas kitą pamilę Lietuvoje, ir vis paminėdavęs Anelę. Ko gero, savo širdy jis ir laikė ją dvasios aukštakilme...

Kitas Zikaro akimis riteris kovotojas buvęs Bielinis. Daugumai dvaro jaunimo rūpėję knygnešiai: juk jie visada rizikuodavo tremtimi ar net gyvybe ir vis tiek mindavę ir mindavę takus link lietuvių raštijos išsaugojimo. Zikaras sakydavo, kad lietuvių tauta gal ir melancholiška, bet tai drąsi ir atkakli tauta, nenusilenkusi tokiam dvigalviui ereliui kaip carinė Rusija, sugebėjusi išsprukti iš lenkinimo erelio nagų. Ir, kaip skulptoriaus vaikai mena, niekada nemenkindavęs nei rusų, nei lenkų, apskritai jokios tautos, tačiau atkakliai žavėjęsis savo tauta ir

.....

¹ Alytė Zikaraitė, Iš pokalbio su R. J. Ruibiene J. Zikaro namuose, 1995 m.

didžiavęsis, kad yra lietuvis, kad kalba ir rašo tokia gražia kalba. Šiame dvare Juozui paklausus Bielinio, ar nebaisu jam tas knygas žandarų panosėje nešioti, knygnešio atsakymas, kad už žandarus, tremtį, mirtį yra baisesnis dalykas – prarasti savo raštą, o kartu ir kalbą, sustiprino begalinį dėkingumą mamai: juk ji pirmoji Zikariuką prie lietuviškų raidžių pratino. Skulptorius savo keturiems vaikams vis sakydavo, kad visą gyvenimą mintimis lenksis Jurgiui Bielinui, jo jauną protą pastūmėjusiam į tai, kas tikra, į tai, kas turėtų būti amžina.

Būtent iš šio dvaro Petkevičaitė kartu su Antanavičiene ir Bortkevičiene pasiuntė Jonui Jablonskiui (1860–1930) kelis Zikaro darbelius Vilniun, rašydamos, kad „čia [dvare – Rasa Jonė Ruibienė, toliau RJR] yra mene gabus bernas, kad reikia jam kaip nors padėti <...> Ir gavo atsakymą iš Jablonskio, tegul atvažiuoja į Vilnių, čia mes visi kaip nors jam pagelbėsime“². Zikarui antrą kartą sakyti nereikėjo, iš tolo nusilenkė Aneliutei, išmaldavo tėvų leidimą, nors jau suaugęs buvo, bet pareiga tėvams išliko visą gyvenimą. Ir nešinas nedidele manta leidosi į tokį nepažįstamą, bet taip geistą gyvenimą...

Vilniuje Jablonskių buvo gražiai priimtas, kurį laiką pas juos ir gyveno, o maitinimu pasirūpino vietos inteligentai, visas septynias dienas pietaudavo vis kitoje šeimoje³. Per tą labdarą Zikaras susipažino su Smetonų, Vileišių, Jablonskių, Bortkevičių šeimomis. Visko buvę su tuo pietavimu... „Kada jį pakviesdavo pietų valgyti, žinoma, jis labai varžydavosi, ir kai jam sako prašau imkit, jis atsakydavo dėkui, dėkui, labai dėkui ir žinoma bedėkojant ateina tarnaitė, suima viską nuo stalo, o jis palieka visiškai alkanas“⁴. Nuo to karto Juozas iškart maisto

.....
2 Anelė Zikarienė, Prisiminimai apie mano brangų gyvenimo draugą Juozą Zikarą. Iš magnetofono juostos perrašė A. Zikaraitė. Mašinraštis, 1960–1961 m., p. 3, Zikaro namų-muziejaus [toliau – ZN] archyvas.

3 Ši tradicija buvo paplitusi ne tik lietuvių, bet ir Vilniaus žydų bei lenkų bendruomenėse: maitinti besimokančius neturtingus jaunuolius.

4 Anelė Zikarienė, Prisiminimai apie mano brangų gyvenimo draugą Juozą Zikarą. Iš magnetofono juostos perrašė A. Zikaraitė. Mašinraštis, 1960–1961 m., p. 3, ZN archyvas.

Juozas Zikaras. Miestas naktį. ČDM ZN

įsidėdavo ir tik tada bedėkodamas nepatogindavosi, kad šeimininkus apvalgo.

Mokėsi atkakliai, jausdamasis laimingas, nors ir neprivalgęs. Patiko jam dieniniai užsiėmimai I. Trutnevo piešimo mokykloje, bet nesitenkindamas tuo, vakarais dar mokėsi privačioje bankininko J. Montvilos įsteigtoje piešimo mokykloje, kurioje skulptūrą jam dėstė B. Balzukevičius (1879–1935). Ir vis prieš miegą sugrįždavo prisiminimai, kai sargavo Panevėžio mokytojų seminarijoje ir koks nuostabus buvo tas aptriušęs žurnalas „Niva“, kuriame pamatė šitokių gražių Peterburgo dailės akademijoje kuriančio jaunimo nuotraukų. Štai kur menas, štai kur skulptūros, kurias ne gėda ir bažnyčioje statyti!

Netvėrė savam kaily Juozas, kaip jam tas Peterburgas rūpėjo. 1906 metais meta Vilniaus mokyklas, skuodžia pas Antanavičienę, gal

jį ką patars, kur pinigų kelionei į Peterburgą gauti? Dvarininkė tikrai gerai pasiūlė: padaryti jos kaimyno dvarininko Kazakevičiaus biustą. „Apie 1955 metus, kai rinkau pirmus prisiminimus apie tėtį, dar buvo likusių gyvų liudininkų, kurie matė tą kūrinį. Sakė, dvarponis buvęs labai panašus, tik Zikariukas padarė dar su vešlesniais ūsais ir plaukais, ir tai labai paglostė Kazakevičiaus savimeilę. Vis klausė, ar tikrai jis toks? Tai gavo tėtis net 15 carinių rublių!“⁵ „Jablonskiai ir dar kiti davė jam rekomenduojančius laiškus pas Petrapilyje gyvenančius lietuvius. Vienas iš jų buvo advokatas Stasys Bytautas“⁶. Kiek tas Bytautas Zikarui padėjo! Pirmiausia supažindino su Peterburgu, su jo muziejais, kur, anot Zikaro, pasijuto jis kaip rojuje. O dar paskolino savo „kosciumą“, kaip Zikarienė vadindavo. Maitino, į kavines vedė. Bet ištiko bėda: Juozas susirgo šiltine. Ir vėl Bytautas rankų nenuleido: paguldė į prabangią ligoninę, kur Zikaras pragulėjo septynias savaites, pusę iš jų – be sąmonės. Po ligoninės pas save pasiėmė, slaugė. Būtent pas jį Zikaras susipažino su dauguma lietuvių „petrapiliečių“. Ir Mikalojų Konstantiną Čiurlionį (1875–1911) ten pamatė. Stebino Zikarą jo darbai: mato tai, ką žodžiu sunku įvardyti: „Jauti, mat, bet apsaakyti negali, gali tik nupiešti“⁷. Ten nutapė savo vieną iš kelių tapybos darbų „Miestas naktį“.

Peterburgo laikotarpis, kaip ir visi skulptoriaus gyvenimo laikotarpiai, turi savo džiaugsmą, savo vargą, savo skausmą. Ne iškart Zikarui pavyko įstoti į dailės akademiją. Toks liūdesys Juozą apėmė. Ir vėl geraširdis Stasys ramina, kad yra tokia mokykla barono Štiglico įsteigta, stipriai ten mokina, panašiai kaip dailės akademijoje⁸. Pateko į ją Zikaras iš pirmo karto, iškart į trečią klasę! Aplinka nuostabi, beveik didinga: prabangūs laiptai, interjeras, rusiškais ornamentais nutapytos

.....
 5 Alytė Zikaraitė, Iš pokalbio su R. J. Ruibiene J. Zikaro namuose, 1995–1996 m.

6 Anelė Zikarienė, Prisiminimai apie mano brangų gyvenimo draugą Juozą Zikarą. Iš magnetofono juostos perrašė A. Zikaraitė. Mašinraštis, 1960–1961 m., p. 4, ZN archyvas.

7 Alytė Zikaraitė, Iš pokalbio su R. J. Ruibiene J. Zikaro namuose, 1995–1996 m.

8 Dailės skatinimo draugijos mokykla.

Juozas Zikaras.
1910 m. ČDM ZN

sienos. Piešimo mokytojas A. Rylovas, skulptūros – I. Andrioletis. Tuo metu mokykloje direktoriavo visų žinomas ir gerbiamas dailininkas Nikolajus Rerichas (1874–1947), apie Lietuvą gražiai kalbėjęs. Rerichas skatino mokinius keliauti po senuosius Rusijos miestus, pažinti Žemės esmę, jos atmintį. Daug kalbėjo apie pasaulinius dailininkus, vėliau Zikaras tai pritaikė pats tapęs puikiu, mokinius gerbiančiu ir mylinčiu mokytoju. „Talento duoti jums negaliu, bet dirbti privalau išmokinti“, – kartodavo savo mokiniams. Besimokydamas ir kūrybos neapleido, siunčia pirmoms lietuvių parodoms savo darbus. Vieną išlikusių turi M. K. Čiurlionio muziejus – „Apsaugok mus, Viešpatie“. Darbas sukurtas 1909 metais, o patina, imituojanti marmurą, beveik net nesuskilinėjusi! Taip Zikaras nuo jaunumės atlikdavo savo darbus.

1910 metais galų gale J. Zikaras patenka į dailės akademiją. Patenka į gerų pedagogų G. R. Zalemano ir V. A. Beklemiševo rankas. Gauna „Žiburėlio“ draugijos paramą⁹.

Tai nedideli pinigai, bet Zikaras susiranda papildomų darbų, kad tik galėtų dar ir tėvams pasiūsti. Labai gerbė savo tėvus, motinėle ypač mylėjo. Gavęs telegramą, kad ji mirė, išskubėjo namo, kad suspėtų bent į laidotuves. „Kai važiauvau į Petrapilį, negalėjau jos rankų atitraukti nuo savo kaklo jos verkiančios“¹⁰. Grįžęs rado jau mamą palaidotą: „Tai kapo žemes draskiau, kad galėčiau tas šaltas rankas priglausti prie lūpų <...> išbučiuoti tas šaltas sustingusias rankas“¹¹. Nepaliko vieno tėvulio, surado jam tokią našelę, apvesdino, kad toji rūpintūsi, kad ne vienam vargą tektų vargti. Tame liūdesy labai padėjęs jo bičiulis kunigas Jurgis Tilvytis-Žalvarnis (1880–1931), tikras Teofilio Tilvyčio brolis (1904–1969), bet ir susiklostyk taip skirtingiems toje pačioje šeimoje gimti ir augti. Taigi, Žalvarnis aprodė Zikarui savo pastatytą Pajstrio bažnyčią ir pasidomėjo, gal Juozas galėtų kelias skulptūras sukurti, bažnyčią papuošti. Labiausiai tai reikėtų šv. apaštalo Petro ir Povilo bei labai gerai būtų šv. Jurgis. Taip ir praleido veik visas atostogas klebonijoje šventuosius dirbdamas, pavalgyti ir pamiegoti gaudamas.

Laikas grįžti į Peterburgą, tęsti mokslus. Vėl šaltis, alkis... Per kitas atostogas, 1911 metais, grįžta skulptūrų baigti. Vėl Žalvarnis meiliai sočiai priima. Jau visai pabaigia Zikaras šventuosius, pervargęs gerokai, nes sekmdieniui buvo numatyta šventinti skulptūras. Žalvarnis per pamokslą paskelbė, kad šiuos gražius darbus sukūrė mūsų tautietis, besimokantis Petrapily, ir kad visi susirinkusieji už jį 5 poterius privalą sukalbėti. O Zikaras iš nuovargio ir skaniai privaišintas snaudžia ties altoriumi. Kunigėlis kumštelėjo: „Nemiegok! Gi žmonės už tave meldžiasi!“

.....
⁹ Žiburėlio“ draugiją 1894 m. įsteigė F. Bortkevičienė, J. Juškytė ir G. Petkevičaitės-Bitė.

¹⁰ Anelė Zikarienė, Prisiminimai apie mano brangų gyvenimo draugą Juozą Zikarą. Iš magnetofono juostos perrašė A. Zikaraitė. Mašinarštis, 1960–1961 m., p. 5, ZN archyvas.

¹¹ Ten pat.

J. Zikaras (sėdi priekyje pirmas iš kairės) su Peterburgo dailės akademijos mokslo draugais. Apie 1911–1914 m. LLMA

Ir vėl grįžo Zikaras į Peterburgą, į taip nelengvą gyvenimą. Bet nutiko, ko gero, vienas svarbiausių įvykių skulptoriaus gyvenime: susipažįsta su Anele Tūbelyte. Čia dukters Zikaraitės ir pačios Zikarienės pasakojimai šiek tiek skiriasi, tą yra sakiusi ir pati Alytė, minėdama, kad tėtis ir mama šiek tiek kitaip pasakojo šią istoriją. Kadangi pranešime remiuosi Zikarienės pasakojimu, tai pateiksiu jos versiją. A. Zikarienė mini, kad juodu supažindino viena lenkaitė, kuri su Tūbelyte gyveno viename bendrabutyje. Zikarui viešint pas pažįstamus Leparskus, užėjusi ir ta lenkaitė. O tuo metu Juozas pasakoja, kad ieško mergaitės lietuvių tautiniais rūbais, norįs daryti darbą lietuvių parodai Vilniuje. Lenkaitė ir išsitarusi, kad pas juos gyvenanti „viena litvinka, kuri turi tautišką kosciumą“¹². O dar paaiškėjo, kad toji „litvinka“ dirba Raudonajame Kryžiuje, kad dainuoja Česlovo Sasnausko

12 Anelė Zikarienė, Prisiminimai apie mano brangų gyvenimo draugą Juozą Zikarą. Iš magnetofono juostos perrašė A. Zikaraitė. Mašinarštis, 1960–1961 m., p. 8, ZN archyvas.

(1867–1916) vadovaujamame chore! Zikaro susidomėjimas begalinis. Lenkaitė Anelei pašnabždėjo, kad jaunas „litvinas“ skulptorius ateisias jos į choro koncertą pažiūrėti, tai „Aš, žinoma, eidama į tą vakarą labiau pasipuošiau, daugiau karolių užsidėjau. Dainuodama vis dairiausi po salę, ar nepamatysiu kokį nepažįstamą vaikina. <...> Prisistato toks vaikinys, aukštytyn sušukuoti plaukai, su ūseliais, gan įdomus. Klausia, ar jūs nebūsitė Anelė Tūbelytė“¹³? Taip ir prasideda šių tokių skirtingų žmonių bendrystė, turinčių vieną tikslą: kelti, šviesti lietuvių tautą, jos savimonę. Tai labiausiai suartino. Zikarienės pasakojimuose yra labai šviesių prisiminimų:

Žinoma pareinu anksčiau namo [dar kurį laiką dirbo Raudonajame Kryžiuje – RJR]. Jau girdžiu jis bėgte per kiemą bėga, per laiptus (antrame aukšte gyvenome). Aš kur nors pasislepiu kampe, lempa dega. O jis parėjęs ieško, ieško. Suranda, o kiek tada džiaugsmo, kiek bučinių esti. <...> Paskiau aš ir darbą mečiau. Mat reikėjo eilėse stovėti prie maisto. Jau buvo didelės eilės, buvo 1915 metai¹⁴.

Gyvenimas dar pasunkėjo, gimus sūneliui Jurgučiiui (1915–1919). Žvitriaakis, linksmas kūdikėlis. Sudalyvavęs tokiam svarbiam tėvo kūrybiniame – diplominiame – darbe. Su tuo diplominiu darbu nemažai vargo Zikaras turėjo. Nelipo jam prie širdies antikinės temos, kur herojai turi būti vaizduojami kanoniškai. Darbas „Kadmis užmuša drakoną“. Kiekvieną vakarą Juozas grįždavo vis piktesnis, vis labiau skųsdavosi, kaip jo niekas nesupranta ir koks bjaurus tas darbas. „Nu-einu ir aš į dirbtuvę pažiūrėti. Jis sako, žiūrėk, Anelyt, kaip man sunku dirbti tą, kas mano sielai svetima. O profesoriai buvo patenkinti tuo darbu ir gyrė, tai ir aš patariau tą darbą baigti“¹⁵. Bet nebaigė Zikaras,

.....
13 Ten pat.

14 Ten pat, p. 11.

15 Ten pat, p. 12.

Jurgiukas Zikaras.
1915 m. ČDM ZN

sudaužė „į daug smulkių Kadmiukų“¹⁶. Zikarienė gerokai išsigando: nebaigs vyras akademijos, nespės padaryti naujo diplominio darbo! Susirūpino, kad vyrą paims armijon, nes jau buvo paskelbta mobilizacija to metų gimimo vyrams. Nebaigtas darbas, nebaigtas mokslas, nebus nei pinigų, nei tinkamo gyvenimo. Verkia ir iš piktumo, ir iš liūdesio. Ima maitinti Jurgiuką. Tas laimingas žindžia, kojukėm makaluoja: „Jis pažiūrėjo pažiūrėjo ilgai ir sako: „Štai, mamyt, kur laimė, kur yra idėja, kur grožis, kur tikrybė. Žinai, sako, ko, tu man padėsi“¹⁷. Veda žmoną su vaikeliu į akademijoje turimą dirbtuvę, sodina šaltam drėgnam kambary ir sako: „Nusirenk.“ Ne iškart žmona suprato, ko nori vyras.

16 Alytė Zikaraitė, Iš pokalbio su R. J. Ruibiene J. Zikaro namuose, 1995–1996 m.

17 Anelė Zikarienė, Prisiminimai apie mano brangų gyvenimo draugą Juoza Zikarą. Iš magnetofono juostos perrašė A. Zikaraitė. Mašinosraštis, 1960–1961 m., p. 13, ZN archyvas.

J. Zikaro diplominis darbas „Motina“. 1916 m. ČDM ZN

Bet išsirengia, sėda į reikiamą pozą ir, paėmusi vaikutį, glaudžia prie savęs, kad jam šilčiau būtų, bet to maža.

Ir taip iki 12 valandos. <...> Tas vaikutis nerimsta, jam šalta ir nejauku, nėra kaip išvesti į orą. <...> O jau man kaip „motinos džiaugsmas“ reikia šypsotis. Šypsena per ašaras. Jis nervuojasi, bet dirba su dideliu užsidegimu. <...> Kiekvieną dieną nuo anksčiausio ryto eidavom į dirbtuvę ir būdavom iki 12 ar 1-os valandos nakties¹⁸.

Zikaraitė minėjo, kad jos mama labai retai ir mažai ką girdavo, sakydavusi, kad žmonės ir privalą gerai dirbti, o jei ką blogai daro, tai reikia juos pamokinti, paaiškinti. Duktė pasakojo, kad ją su broliais

.....
¹⁸ Ten pat.

Zikarų šeima Kauno miesto sode. 1932 m. ČDM ZN

kartą mama labai nustebino, pasakiusi, kad tokio gražaus vyro, kaip Juozas Zikaras, kada jis kūrė diplominį darbą, ji gyvenime daugiau niekada nėra mačiusi. „Apie nieką kitą, išskyrus savo vyriausią sūnų Vaidutį, kai jis pasirodė pasipuošęs lakūno uniforma, mama taip nėra sakiusi“¹⁹. Nuostabus diplominis darbas, įvertintas dailės akademijos sidabro ženklų (1916 metų spalio 24 dieną), dalyvavęs parodose, ir niekam net į galvą nešovė, kokiomis sąlygomis sukurtas, kiek pasiaukojimo tame darbe ne tik paties dailininko, bet ir jo žmonos.

Miela Anelyte,

Siučiu tau linksma naujiena: man davė vardo Dailininko Akademija. Taigi, mano brangi naturščica, mūsų darbas nenuėjo ant nieko. Dabar aš esu Dailininkas. Gaila kad aš negaliu tavęs

.....
¹⁹ Alytė Zikaraitė, Iš pokalbio su R. J. Ruibiene J. Zikaro namuose, 1997 m.

priglausti prie širdies ir padėkoti už pozavimo ir atsiprašyti už mano nervavimosi ir kankinimą tavęs²⁰.

„Mums pasididžiavimas buvo skaitant Rusų Dailės Tėvo Repino gražų straipsnį, tilpusį meno žurnale „Isskustvo“/ 1916 mt. Zikarui baigus Dailės Akademiją, kuriame jis mini, kad tame dailininke yra Dievo kibirkštis /Božyje iskra/²¹. Bet jų pirmagimis Jurgiukas šaltoje studijoje stipriai peršala.

Atkentėjo Zikarų šeima mobilizaciją, užklupo juos Peterburge spalio revoliucija. Zikarui vis vargdieniai rūpėjo, su darbininkais pakalbėjęs, žmonai sakydavo, gal čia viskas būsia gerai, bet vėliau pamatęs, kaip vienas iš tų pačių varguolių, tapęs milicininku, pradėjo elgtis, kaip parnešdavo į namus duonos, mėsos, lašinių tiek, kad jo vaikai į duoną net žiūrėt nebenorėdavo, mėtydavo ją pro langą. Zikaras sakydavo, gal kaimynų vaikeliams duok, jei lieka. Patys Zikarai sūnelio beveik neturėjo kuo maitinti. Tai tas bičiulis atšovęs, kad buožės testimą, nors kaimynai buvo didesni pavargėliai už tą milicininką, kol anas darbininku buvo. Zikarienė gi negalėjo pamiršti, kaip jos, maitinančios mamos, eidavo kartą per savaitę gauti davinio iš Raudonojo Kryžiaus kunigaikštystės namuose. Ir vieną kartą įsiveržę raudonarmiečiai pradėjo daužyti, griauti, deginti tuos namus. „Kiek grožio buvo sunaikinta, kiek grožio“, sakydavusi mama vaikams. Zikaras, susiėmęs galvą rankomis, linguodavo ir sakydavo savo Aneliukui, kad sunku patikėti, kokia baisi gali būti tamsių žmonių minia, kuri paklūsta gudruoliams be garbės. Į Lietuvą, kuo greičiau į Tėvynę... Zikarienė laukiasi antro vaikelio. Gimus Vyturiukui (1918–1919), po mėnesio visa Zikarų šeima kartu su kitais lietuviais patraukia Lietuvon... Vienas vaikelis mėnesio amžiaus, kitas trejų metų. „Koks vargas buvo su tokiais mažais vaikais, o kelionė klaiki ir nežinoma. <...> Atveža

.....
20 J. Zikaro laiškas žmonai, 1916 10 28. Rankraštis, ZN archyvas.

21 Skulptorius P. Rimša, Kaunas, 1946 08 11, ZN archyvas.

mus į kokią tai stotį, tenai prie vokiečių rubežiaus. Viešpatie, koks tai klaikumas, žmonių minios. Po atviru dangum tenai ir gimsta, ir miršta. Plotas nustatytas kryžiukais, kiek mirusiųjų“²². O ir Lietuvą pasiekus dar tiek karantinų, pergyvenimų, nerimo dėl vaikų sveikatos reikėjo išgyventi.

Skaitant Zikarienės prisiminimus ir žinant, kad ji šioje šeimoje buvo ne jausmingoji dama, o didžioji strategė ir logikė, galima įsivaizduoti, koks šiurpas ir nerimas buvo apėmęs Zikaro, jautraus žmogaus, širdį. Visa tai gerte sugėrė jo patirtis, vėliau taip stipriai panaudota kuriant įvairius darbus, tiek „Laisvės“ paminklą, tiek „Žuvusiems už Lietuvos laisvę“, tiek „Knygnešį“. Kalbant su Alyte Zikaraite ne kartą teko girdėti, kad taip, generolas Vladas Nagevičius (1880–1954) pasirinko Zikarą dėl to, jog tuo metu jis buvo vienintelis diplomuotas skulptorius, bet didžioji „Laisvės“ vertė ta, jog dailininkas sudėjo į šį paminklą nuo jo kojų pirštelių iki plazdančios vėliavos visą savo patirtį, visą jausmą, ką reiškia kilni laisvė. Juk grįžus Tėvynėn, dar nespėjus atsikvėpti, susirasti darbo, gyvenant mažytėje gimtųjų Paliukų trobelėje, miršta vienas sūnelis, Rokiškin išgabusus šeimą, pas žmonos tėvus – antras sūnelis. Per pusmetį miršta abu, tuo metu vieninteliai, vaikeliai. 1919 metais, savo gimimo dieną, Zikaras rašo sau pačiam:

Šiandien 18 spalio [lapkričio – RJR] dieną užsibaigia 38 metai – mano vargingiausios kelionės. Trisdešimtis aštuoneri metai – medžiagiško ir dvasinio skurdo. Trisdešims aštuoneri metai – sunkios kaip visas pasaulis vienystos. Trisdešimts aštuoni meteliai, kaip mano audringoje jūroje beplauko laivelis, kas žino, kur neša jį vilnios audringos. Kas žino, kur dings jo yrėjas, sudužus laiveliui. Kiek daug jau praėjo nuo dienos gimimo teip brangaus ir mylimo laiko. Kiek maža gyventa, kiek daug pergyventa. Nelemta

.....
 22 Anelė Zikarienė, Prisiminimai apie mano brangų gyvenimo draugą Juozą Zikarą. Iš magnetofono juostos perrašė A. Zikaraitė. Mašinarštis, 1960–1961 m., p. 14–15, ZN archyvas.

man džiaugties nei saulės šviesa – nelemta gėrėtis grožybėmis – tiesa. Ką kalbu. Ne vienas esu – su manimi vienysta: su manimi skurdas. Ne nuožmus medžiaginis skurdas, bet dvasios slogėjas. Ne dėl manęs pavasarį vyturys gieda. Ne dėl manęs vėjelis lapius glosto²³.

Taip, Juozo Zikaro laukia dar daug išgyvenimų, daug džiaugsmo, daug pasididžiavimo savo mokiniais ir vaikais. Jis, jo šeima, jo artimieji net nenumano, kokie bus 1940-ieji, 1944-ieji. Po baisių 1919 metų, palaikomas, skatinamas, o kai kada pabaramas žmonos, Zikaras pradės savo sėkmingą, kylantį aukštyn kūrėjo ir mokytojo kelią. Jis bus numylėtas savo vėliau gimiančių keturių vaikų: trijų sūnų Vaidučio (1920–1990), Teisučio (1922–1991), Vainučio (1925–1993) ir dukrelės Alytės (1925–1998). Suglaudę galvas turės ką aptarti su savo mylimais draugais: ir su Vaičiūnų šeima, ir su Babickais, su nuostabiu Italiją kaip Lietuvą mylėjusiu Jonu Mackevičiumi (1872–1954). O ką jau kalbėti apie Vaižgantą, su kuriuo artima draugystė Zikarą siejo nuo Peterburgo laikų. Juozas Tumas-Vaižgantas taip apibūdina jų bendrystę: „Aš bent jau didžiuojuos, pelnęs jo palankumą, ir valandas parleistas jo dirbtuvėje laikau šviesiausiomis ir ramiausiomis šiais karo, sielvarto, aimanų ir ašarų laikais“²⁴. Juozas Zikaras vis sakydavęs saviškiams, kad per savo gyvenimą jo nuomone pažinojo tris tikrus kunigus: Juozą Tumą-Vaižgantą (1869–1933), Kazimierą Paltaroką (1875–1958)²⁵ ir Juozapą Skvirecką (1873–1959)²⁶.

Visa tai dar bus. Bus juoko iki ašarų, bus nuostabių švenčių, varguolių apkabinimų, viešnagių prezidentūroje. Visa tai laukė Zikaro ir

.....
23 J. Zikaras, 1919 10 18. Rankraštis, ZN archyvas.

24 *Lietuvių Balsas*, 1916 m., Nr. 88.

25 1926 m. gegužės 2 d. konsekruotas vyskupu, 1926–1957 m. pirmasis Panevėžio vyskupas. Pastatė Panevėžio katedrą, 1949–1957 m. Žr.: https://lt.wikipedia.org/wiki/Kazimieras_Paltarokas

26 J. Skvireckas iš lotyniškosios Vulgatos į lietuvių kalbą išvertė Bibliją. Žr.: https://lt.wikipedia.org/wiki/Juozapas_Jonas_Skvireckas

jis mokėjo tuo džiaugtis. Bet gyvenimo laikotarpiai turi savybę kartotis. 1944 metai Zikarui pasirodys patys sunkiausi iš jo viso gyvenimo metų, sunkesni net už 1919 metus, tokie sunkūs, kad bus įsitikinęs, jog išgelbėti savo žmoną ir, kaip jis manė, vienintelį gyvą likusį vaiką – savo dukrelę Alytę, gali tik savo gyvybės kaina. Nuo saugumo, nuo tremties, nuo mirties. 1944 metais lapkričio 10 dieną, likus 8 dienoms iki 63-iojo gimtadienio, Juozas Zikaras, tyliai atsiprašęs žmonos ir visų gyvų likusių, sušnabždėjęs: „Išeinu pas vaikus“²⁷ [buvo įsitikinęs, kad trys jo sūnūs žuvę – RJR], pasitraukia iš gyvenimo.

Susipažinus su Juozo Zikaro tokia nelengva kūrybinio gyvenimo pradžia, galima suprasti, pajauti, kad atkaklumo ir noro dėka pasiektini net tokie sunkiai įsivaizduojami dalykai, kaip gauti tuometinės carinės Rusijos sostinėje esančios aukštosios mokyklos diplomą, būti apdovanotam sidabro ženkle už neteminį diplominį darbą (kas praktiškai tuo metu buvo beveik neįmanoma ne tik dailės akademijoje, bet ir bet kurioje Rusijos aukštojoje mokykloje), nors tesi baigęs pradinę mokyklą visiškame užkampyje. Tapti gerbiamu ir mylimu mokytoju, mokiniams skleidžiančiu gyvenimo ir profesijos šviesą, kylančią iš tamsos, iš vargo, teigiant, kad ten, kur didžiausia tamsa, yra ir ryškiausia šviesa. Ir tą ryškią šviesą dailininkas skatino dalinti tiek savo vaikus, tiek savo mokinius. Juozo Zikaro vaikystė Paliukuose, jaunystė Panevėžyje, Berželių dvare, Vilniuje, jau visiškai sąmoningas siekimas tapti dailininku Peterburge, bendravimas su žmonėmis, brandinisiais jo dvasių ir plėtusiais pažinimą – tai tarsi grindinio pradžia, vėliau virsianti tikru tiesiu žinojimo keliu, kaip tarnauti Tėvynei, kaip auginti savo vaikus, kaip ugdyti mokinius, kaip branginti šalia esančius žmones.

.....
 27 Alytė Zikaraitė, Iš pokalbio su R. J. Ruibiene J. Zikaro namuose, 1997 m.